

Миразия Абзам

Буюклар

муҳаббати

УДК: 821.512.133
83.3
А94
ББК 83.3

Аъзам, Миразиз.

Буюклар муҳаббати: эсселар / М.Аъзам. — Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. — 432 б.

Мазкур китобда Юсуф ва Зулайхо, Лайли ва Мажнун, Хусрав, Фарҳод ва Ширин каби муҳаббати афсоналарга айланган ишқ аҳлининг ҳаётидаги воқеалар, шунингдек, араб мутафаккир шоирлари Абу Нувос ва Жипон, Ҳотам ва Мовия, Шайх Санъон ва Тумор (Тамара), Эрон шоири Шаҳриёр ва Сурайё, Қрим хони Гаройхон ва Мария, ўз тарихимиздан Амир Темур ва Биби Хоним, Халил Султон ва Шодия, замондошларимиз Одил Ёқубов ва Марям, турклардан Нозим Ҳикмат ва Вера Тулякова, Ўрхон Памуқ ва Қорагул, Россиядан Жуковский ва Мария Протасова, Грибослов ва Тамара, Пушкин ва Гончарова, Есенин ва Айседора Дункан, Маяковский ва Лиля Брик, Фарбий Оврулодан Шекспир ва Энн Хетеуэй, Байрон ва Мэри Чаворт, Виктор Гюго ва Адел Фуше, Жорж Санд ва Шопен, Америкадан Габриэла Мистраль ва Ромео Урета, Эдгар По ва Виргиния сингари буюк сиймоларнинг севиш ва севилиш тарихлари қаламга олинган.

Бу тарихлар ажойиб инсонлар яшаган даврларни акс эттиради. айни чоғда нозик, ҳиссиётга бой, олижаноб ва гоҳ бахтли, гоҳ драматик, ҳатто фоживий ҳолатлари билан бизга сабоқ бўлади. Инсонни, ҳаёт ҳақиқатини ҳар тарафлама англашда ва яшашда йўл кўрсатувчи маёқ бўлиб хизмат қилади.

ББК 83.3

33.24.22

ISBN 978-9943-03-368-9

© Миразиз Аъзам,
Фафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2012 йил.

СЎЗБОШИ

Истаса осмонни ерга тушириб, ерни жаннатга айлантира оладиган Улуғ Тангримиз инсоннинг қалбини шундай яратганки, унга муҳаббат келиши билан дунё қурилишининг фақат чиройли томонларини кашф қила бошлайди, унинг вужудида ва руҳида энг гўзал сифатлар пайдо бўлади. Етишиб бўлмайдиган энг юксак орзуларга интилади.

Мен бу ҳақда фикрлай бошлашим билан Сулаймон ва Чумоли ҳақидаги ривоят ёдимга тушади. Чумоли баланд бир тепалик этагидан бир ковак очаётганини кўриб Сулаймон, нима қиялпсан, дея сўрайди. Чумоли шу тепанинг нарёғидаги бир нозик чумолини севиб қолганини, аммо у сенинг олдинга доим тепалик оша узоқ йўл юриб келолмайман, агар бир ковак очиб йўлни яқин қилсанг бошқа масала, деганини ва энди севгилисига етишиш учун ковак очаётганини айтади. Сулаймон унга сен Нух пайғамбардай узоқ умр кўрсанг ҳам бу вазифани адо этолмайсан, деса, Чумоли буни адо этолмасам, ишқ йўлида ўлганим ҳам меига бахт, дсйди.

Биз дунёни қандай тушунсак, севгимиз ҳам шу тушунчага яраша бўлади. Ҳар бир инсоннинг муҳаббати унинг дунёга муносабатининг бир кўринишидир. Дунёдаги инсонларнинг ҳеч бири бир-бирига ўхшамагани каби, бирор инсоннинг муҳаббати иккинчисини такрорламайди. Буюк ва таниқли инсонларнинг муҳаббатини-ку айтмаса ҳам бўлади. Уларнинг севги оламидаги ва ё оила ичидаги ҳаёти қандайдир ёзган билан тугамайдиган, неча-неча жилдлик китобларда ҳам тошиб кетаверадиган тўлқинлардай «минг бир кеча» қиссаларига ўхшайди. Муҳаббат шундай бир мўъжизаки, ҳар бир инсоннинг бу туйғуси у яшаган даврни акс эттиради, айни чоғда кўп жиҳатдан бизнинг давримизга ҳам ўхшайди, яна бизни билимлар билан бойитади, огоҳлантиради ва қалбимизда катта таассурот қолдиради.

Мен муҳаббат тарихларини турли қомуслар, йилномалардан, турли ёзувчиларнинг тадқиқлари, эсселари ва хотираларидан, бадий асарларидан ўрганарканман, Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам ўхшашлик билан бир қаторда, озми-кўпми фарқларни ҳам кўргандай бўлдим.

Шарқда муҳаббат тангри ризолиги учун бўлиши керак. Тангри-нинг ризолиги эса ҳолислик, ҳақ билан боғлиқ. Яъни муҳаббатдан ҳеч

қандай манфаат кузатилмайди. Фақат адолат, ёрга фидойилик, элга фидокорлик, илоҳий бир софликни унутмаган ҳолда одимлаш тўғри бўлади. Акс ҳолда муҳаббат бахтсизликка юз тутиши ҳеч гап эмас. Айни чоғда муҳаббат тақдирдир.

Фарбда муҳаббат гўзаллик, илм ва санъатдир. Қадимги юнонлар ва римликлар муҳаббатни ҳар доим улутлаганлар.

Мен мазкур китобни тузишда, имкон борича, муайян бир миллатнинг буюк намояндалари, ҳеч бўлмаганда маданият вакиллари таниладим. Мўлжалим бўйича, юз сиймонинг ҳаёт саҳифаларидан баҳс юритиш эди. Аммо китобнинг ҳажми ортиб бораётгани ва бу ноширларга муаммо туғдириши мумкинлигини ўйлаб, мўлжалимни бир неча китобга жойлаш керак, деган хулосага келдим.

Яна бир гапим шуки, айрим ўқувчилар бу ёзилганларни таржима деб ўйлайдилар. Агар таржима бўлганида энг камида ўттиз китоб бўларди. Мен тарихда ва адабиётда мавжуд нарсаларни ўқиб, ўшалар асосида янгитдан мухтасар бир нарсалар ёздим. Буни кўчма сюжетлар асосида битилган эсселар, дейиш тўғри бўлар.

Муаллиф

ШАРҚДА МУҲАББАТ ТАРИХЛАРИ

ЮСУФ ила ЗУЛАЙҲО

1. Юсуф

Оллоҳ, Одам Атонинг тавбаларини қабул қилгандан кейин унга ниҳонбинликни ато этганди. «Ниҳонбин» дегани «кўринмас нарсаларни кўрувчи» дегани бўлиб, бир куни ўзларидан бўлажак авлодларини бирма-бир кўра бошлади-лар. Насллари орасида пайғамбарлар, авлиёлар, ҳукмдорлар, хилма-хил билим соҳиблари — олимлар, катта мулкдорлар, қавм ё жамоа раислари ва бошқа катта-кичик инсонлар бор эди. Бир маҳал Одам Алайҳиссалом кўз ўнғида Юсуф сиймоси гавдаланди. Бу қадар гўзал инсонни кўриб:

— Эй Раббим, қандай гулшан гули бу? — дея ҳайратдан ёқа ушлади-лар.

— Бу сенинг зотингдан бўлажак фарзанд! — деган нидо келди. Сўнгра Оллоҳ, Одам Алайҳиссаломга шундай деди:

— Мен ўз ҳуснимни уч бўлакка бўлдим, икки бўлагини Юсуфга бердим, бири ер юзининг бошқа гўзалларига қолди...

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи вас-саллам эса, бир ҳадисларида Юсуф борасида «Карим ўғли карим ўғли карим ўғли карим» дея марҳамат қилганлар. Арабча «карим» атамаси — «эҳсон ва иноят соҳиби», «шарафли ва иззатли», «муҳтарам ва сахий», «мукаррам» маъноларида келади. Кўпроқ пайғамбарларга, Қуръонга ва Оллоҳга нисбатан ишлатилади. Демак, юқоридаги калимани «пайғамбар ўғли пайғамбар ўғли пайғамбар ўғли пайғамбар» деб тушуниш керак. Яъни Иброҳим ўғли Исҳоқ ўғли Ёқуб ўғли Юсуфдир. Бу шажаранинг тарихи мана бундай:

Иброҳим пайғамбар — ул зотга Оллоҳнинг саломи бўлсин! — дастлабки хотинлари Сорадан 30 йил фарзанд кўрмадилар. Эра-миздан 1500 йил бурунги топилган никоҳ шартномаларида: Агар хотин бола кўрса, эрнинг иккинчи уйланишга ҳаққи йўқ, агар бола кўрмаса, хотиннинг ўзи эрига жориялардан бирини олиб беради ва туғилган чақалоқни ўз боласидай тарбиялайди, дейилган. Сора она, шу таомилга кўра, ўз устларига мисрлик бошқа хотинни олиб бердилар. Унинг оти Ҳожар бўлиб, ундан ҳам ўн йилгача фарзанд бўлмади. Ривоятга кўра, бир куни Ҳожарнинг шундоқ кўз ўнгида ердан сув отилиб чиқиб, оқиб кета бошлади.

— Зам, зам! — дедилар. Бу ўзбекчасига, «Тўхта, тўхта!» деганидир.

Сув тўхтади, чўмилса бўладиган ҳовуз даражасидаги булоққа айланди. Ҳожар она шу булоқда чўмилдилар ва Иброҳим Халилulloҳдан ҳомилали бўлдилар. Шундан кейин Сора она ҳам шу булоқда чўмилиб, ҳомиладор бўлдилар. Ҳожар онадан туғилган ўғилга Исмоил, Сора онадан туғилган ўғилга Исҳоқ дея от қўйдилар. Шифобахш булоқнинг оти эса, Замзам бўлиб кетди.

Исмоил ҳам, Исҳоқ ҳам кейинчалик пайғамбар бўлишди. Исмоилдан тарқалган қавмлар Исмоилийлар, бир неча асрлар ўтгандан сўнг мусулмонлар бўлишди. Исҳоқнинг ўғли Ёқубнинг иккинчи оти Исроил эди, улар Исроилийлар, Исроилнинг Яҳудо деган бир ўғлидан тарқалган қавмлар яҳудийлар бўлишди.

Иброҳим пайғамбар, ўғиллари Исмоил билан Каъбага асос солишганини ва бизнинг Расулимиз Муҳаммад Алайҳиссаломнинг зоти шу пайғамбардан эканлигини яхши биламиз. Исҳоқ пайғамбарнинг оти Қуръоннинг ўн сурасида келтирилган бўлиб, ул зот ҳам кароматсоҳиб бўлганлиги маълум.

Қадимий хабарларга кўра, Исҳоқ пайғамбарнинг Рафиқа (баъзан Рафоқа ҳам келади, Тавротда эса Ревекка) исмли жуда қаттиқ суйган хотини эгиз ўғил туғади: биринчисини Исав, иккинчисини Ёқуб деб атайдилар. Юсуф эса ана шу Ёқубнинг ўн биринчи ўғлидир. Юсуфнинг бошидан кечирганлари бизга озми-кўпми таниш, албатта.

Қуръонда келтирилган хабарга кўра, Юсуф ёшлигида бир туш кўради.

— Мен тушимда 11 юлдузни, яна Қуёш ва Ойни кўрдим. Ҳаммалари менга сажда қилишасангиз эди, — дейди у отасига. Ҳазрати Ёқуб:

— Бу тушингни акаларингга айтма, — дейдилар. Чунки Юсуфни қаттиқ яхши кўрганлиги учун, акалари рашкдан, шайтоннинг сўзига кириб, унга зиён етказиши мумкинлигини ҳис қилардилар, Юсуфни уларга ишонмасдилар.

— Юсуфни нега бизга ишонмайсиз? — дейишарди катта ўғиллари.

— Уни эртага биз билан айланишга юборинг. Биз уни кўриқ-тайимиз, — дейди акаларидан бири.

— Сизлар гафлатда қолиб, уни бўри еб кетишидан кўрқаман... Куръондаги хабарларга кўра, акалар Юсуфни ўзлари билан олиб кетиб, уни қудуққа ташлайдилар, бир қўйни сўйишиб, ўшанинг қонига Юсуфнинг қўйлагини бўяб, оталари олдига келтирдилар ва Юсуфни бўри еб кетди, дейдилар.

Соғлом фикрли одам, наҳотки, ўн нафар ака, ўз укасига шу қадар шафқатсизлик қилса, дея турли гумонларга бориши мумкин. Аммо қадимий ислом ва яҳудий манбаларини синчиклаб ўрганилса, бу гумон ўз-ўзидан тарқалиб кетади.

Гап шундаки, Ҳазрати Ёқуб, отасига меросхўрлик юзасидан, акиси Исав билан урушиб қолиб, Харронга (Канъон юртига), тоғаси Лаванникига қочиб борганди. Тоғасининг икки қизи бор эди: Лия деган каттасининг кўзи доим шамоллашданми, шил-пиқланиб юарди. Роҳила исмли иккинчи қизи бениҳоя гўзал эди. Ёқуб тоғасига чўпонлик қилиб юаркан, Роҳилани севиб қолади ва тоғасидан унинг қўлини сўрайди. Лаван сўзда рози бўлади-ю, аммо тўй охирида уни ичириб қўйиб, чироқлар ўчганда маст Ёқубга катта қизи Лияни қўшиб қўяди. Эрталаб Ёқуб тўполон кўтарганда, бизда катта қиз туриб, кичигини узатмайдилар, меникида етти йил хизмат қилиб молларимни кўпайтириб берсанг, Роҳилани ҳам сенга иккинчи хотин қилиб бераман, дейди. Қайнота-куёв (тоға-жиян) шу сўзда аҳдлашадилар. Етти йил ичида Ёқуб ва Лия 4 ўғиллик бўладилар. Аммо Ҳазрат Ёқуб орадан етти йил ўтгандан кейин Роҳилага уйланганларида ундан ўн йилгача фарзанд кўрмайдилар. Роҳила, давр қонунларига кўра, ушнга бир жорияни эрига олиб беради. Жория кетма-кет ўғиллар туғиб беради. Бу орада Лия ҳам бола туғишдан тўхтаб қолади ва эрига жория олиб беради, бу ҳам кетма-кет туға бошлайди. Шу тариқа Ёқуб Алайҳиссалом 10 ўғиллик бўлганларида, ниҳоят Роҳила ҳам ўғил кўради, отини Юсуф қўядилар, кетидан яна ўғил

кўради, Бенямин (Ибн Ямин) қўядилар. Аммо Роҳила Беняминни туғишда вафот этади.

4 нафар турли хотинлардан бўлган 12 ўғил ва 1 қиз ўртаси ноаҳил бўлиши табиий эди, айниқса, оталарининг Юсуфга нисбатан бошқача меҳри бу рақобатни кучайтириб юборганди. Одамда нафрат кучайса, гўзаллик ҳам хунуклик бўлиб кўринади, шунинг учун акалари Юсуфни ҳеч ачинмай қудуққа ташлагандилар.

2. Зулайҳо

Қуръондаги хабарларга кўра, Юсуф қудуққа ташланганининг учинчи кун, очликдан азобланиб ётганида, бир карвон келади, сув изловчи қудуққа челақ туширса, сув ўрнига челаққа осилиб Юсуф чиқади. Карвондаги савдогарлар Мисрга етиб келганда Юсуфни арзон баҳода бир кишига сотиб юборадилар. Олган киши уйига келиб хотинига: «Уни яхшилаб жойлаштиргин. Шояд бизга бирон фойдаси тегиб қолса ёки уни ўзимизга бола қилиб олармиз», дейди. Қуръон оятларида сотиб олган кишининг ўз

оти ҳам, хотинининг оти ҳам айтилмаган. Аммо айрим тафсирчилар сотиб олган киши Миср шаҳри ҳокими Қитфир, хотини Зулайҳо деб, бошқа тафсирчилар молия вазири, хотини Залиҳа деб изоҳлайдилар. Тавротда эса Юсуфни (Иосифни) олган киши Потифар — фиръавннинг шахсий соқчилари бошлиғи, дейилadi-ю, хотинининг оти айтилмайди. Баъзи Таврот тафсирчилари уни Зельфа десалар, баъзилари Роил дейдилар.

«Юсуф ва Зулайҳо» отлиғ дostonларнинг аксариятида Зулайҳо Мағриб ҳукмдори Таймусшоҳнинг (балки, Тунисшоҳдир) қизидир.

Анъанавий шарқ дostonларида бўлганидай, Зулайҳо Юсуфни тушида кўриб севиб қолади. Таймусшоҳ, Зулайҳонинг тушига кирган одам — Миср шаҳар ҳокими Қитфир (Азиз) бўлиши ҳам эҳтимол, деб, Зулайҳони ўшанга узатиб юборади. Зулайҳо бу — тушида кўрган одами эмаслигини кўриб, Азизга кўнгилсиз бўлади. Аммо орадан йиллар ўтса-да, бирга яшайверадилар.

Кушларнинг бирида Қитфир (Потифар) Юсуфни сотиб олади. Юсуф ҳикмат ва билим соҳиби бўлиб вояга етади. Шунда Зулайҳо уни севиб қолади ва ётоғига олиб кириб мақсадига етишмоқчи бўлади. Юсуф буни рад этади. Икковлари эшик томон чопадилар. Зулайҳо Юсуфнинг кўйлагини орқа томондан йиртиб, бир парча-синиғимни олиб қолади. Зулайҳо воқеа устига келиб қолган эрига: У мени йўлдан урмоқчи бўлди, деб, Юсуфни зиндон қил-тирмоқчи бўлади. Юсуф, унинг ўзи мени йўлдан урмоқчи бўлди, дейди. Қитфир (Азиз) Юсуфнинг кўйлаги орқа томондан йиртил-ганидан, айб хотинида эканлигини англайди ва Юсуфга, бу ишни унут, деб, хотинига, қилган гуноҳингга истиффор айт – тавба қил, деб можарони босди-босди қилмоқчи бўлади. Аммо Зулайҳонинг қилмиши ҳамма ёққа овоза бўлиб, шаҳардаги аёллар уни маломат қиладилар. Бундан аччиқланган Зулайҳо игвогар хонимларни бир меҳнатга, мева-чевали, тўкин дастурхонга таклиф қилиб, ҳар би-рининг олдида биттадан пичоқ қўяди ва, қани, олмаларни арчиб олиб ўтиринглар, дея даъват этади, ҳаммалари олма арчиб ўти-ринганда, Юсуфни бу ерга таклиф қилади, уни кўрган хонимлар ҳижронланиб, беихтиёр кўлларини кесиб оладилар. Шунда Зулайҳо, мана шу йигит истагимга бўйсунмади, қасамки, агар амримни ба-жармас экан, мен уни зиндонга ташлаттираман, дейди. Ва Юсуф зиндонга ташланади. Юқорида Юсуфнинг ҳикмат ва билим соҳи-би бўлганини айтган эдик. Чунончи, у кўрилган тушларни ҳам жуда тўғри таъбирлар эди. Зиндонда ётаркан, ҳамзиндонларининг бир қанча тушларини таъбирлаб бериб, кўп таҳсинлар олган эди.

Бир замон Миср подшоҳи Райён бинни-л-Валид (Тавротда фиръавн) туш кўради. «Тушимда 7 ориқ сигир 7 семиз сигирни сўяётганини ва 7 яшил бошоқ билан бирга бошқа қуриган 7 бо-шоқни кўрдим» деб, бунинг таъбирини суриштиради. Аммо ҳеч ким буни айтолмайди. Шунда яқинда зиндондан чиққан бир афён шоҳга зиндондаги уста таъбирчи Юсуф ҳақида хабар бера-ди. Зиндондан келтирилган Юсуф, Мисрда 7 йил серҳосил йил-лар бўлади, 7 йил қурғоқчилик ва очлик йиллари бўлади. Тўкин йилларда ҳосилнинг бешдан бир қисмини омборга йиғиб бориш керак, бу – очарчилик йилларида асқотади, дейди ва хазина-бонлиққа ўткир кишини қўйишни маслаҳат беради. Райён бу ишга Юсуфнинг ўзини қўяди. Бу орада Қитфир ҳам вафот эт-ган бўлиб, Юсуф ҳали-ҳануз бокиралиги сақланиб қолган Зу-лайҳога уйланади ва улар икки фарзанд кўрадилар.

3. Юсуфнинг кейинги ҳаёти ва тарихий ҳақиқатлар

Юсуф омборга йиғдирган галласи туфайли очлик ҳукм сурган йилларда қўшни мамлакатларга ҳам галла сотиб, Мисрнинг иқтисодий аҳволи кўтарилишига бош-қош бўлади. Отасини ҳам оила аъзолари билан кўчиртириб келади. Бунинг учун Канъонга 200 туя йўллайди. Кейин 70 кишилик карвон билан келган қондошларини Миср атрофига жойлаштиради. Орадан 17 йил ўтиб, отаси вафот этганда, васиятига кўра, уни бобоси Исҳоқ пайғамбар ёнига, Канъонга дафн этадилар. Юсуф Пайғамбарнинг ўзи 110 ёшида вафот этган бўлиб, жасади мармар сандиқда Нил дарёси тагига жойлаштирилади.

Тарихий манбаларни ўрганган олимларнинг фикрича, Юсуф ва Зулайҳо воқеаси эрадан аввалги 1730 ва 1630 йилларга оиддир.

Эрадан аввалги XVII асрда, аниқроғи, Юсуф ва Зулайҳо воқеасидан 50 йил олдин Мисрни Месопотамиялик хиксослар («хиксос» — «сахройи доҳийлар» ёки «чўпон подшоҳлар» маъносини билдиради) босиб олган ва бу ерда 200 йил ҳукмронлик қилгандилар. Олимларнинг фикрича, Мисрда 70 исроилликнинг кўчиб келган вақти хиксослар ҳукмронлиги вақтига тўғри келади. Бу даврда Мисрнинг иқтисодий аҳволи ночор аҳволга тушиб қолган ва мисрликлар бу юзйилликлар давомида хиксосларга қарши муттасил кураш олиб борган эдилар. Юсуф ана шу тарихий йилларда, қаттиқ сиёсат олиб бориши туфайли, Мисрнинг бир мунча юксалишига сабабчи бўлган эди. Аммо тарихий солномаларда Юсуфнинг фаолияти ва Мисрда кўчиб келган Исроилликларнинг ҳаётига оид ҳеч қандай маълумотнинг йўқлиги олимларни Юсуф ва Зулайҳо воқеаси — халқ оғзаки ижоди маҳсули бўлса керак, деган фикрда тўхташига сабаб бўлиб келарди. Лекин поляк ёзувчиси Зенон Косидовскийнинг фикрича, миллий ғурури баланд бўлган Мисрликлар хиксослар даври ҳақида шундай қаттиқ нафрат билан ёзардиларки, Юсуфнинг фаолиятига оид маълумотларни солномалардан ўчириб ташлаганлар ва йўқотганлар. Чунки тарихий солномаларда милoddан олдинги 1730 йилдан кейинги воқеалар узилиб қолган, воқеаларнинг давоми фақат эрадан олдинги 1580 йилдан бошланади. Демак, Юсуф билан Зулайҳо воқеаси эрадан аввалги 1730 йил билан эрадан

анилги 1530 йиллар оралигида юз берган.... ва 150 йиллик тарих саҳифаларининг ўчириб ташланиши оқибатида Юсуф ва Зулайҳо тарихига оид ҳужжатлар йўқ бўлишга юз тугган.

Аммо бу воқеа халқ хотирасида узоқ сақланиб қолган. Шарқда араб, турк, форс, урду, уйгур ва бошқа тилларда, Фарбда немис, инглиз, француз, латиш ва бошқа тилларда Юсуф, унинг оғалари ва Зулайҳо ҳақида 150 дан ортиқ асар яратилди. Туркий тилларнинг ўзида Юсуф-Зулайҳо воқеаси 70 дан ортиқ асар яратилишига сабабчи бўлган.

Булар орасида энг биринчи асар Хоразм салтанатига қарашли олис шимолий ҳудудда яшаган шоир Қул Алининг достони бўлиб, у 1233 йилда ёзилган. 1409 йилда шоир Дурбек ҳам бу мавзунинг катта маҳорат билан қаламга олган. Нозим Ҳикматнинг драмаси ҳам ўз вақтида катта шуҳрат қозонганди. Форс адабиётида Фирдавсий, Деҳлавий, Жомий ва бошқаларнинг намуналарини, Фарб адабиётидан эса катта ва энг муҳим асарлар сифатида немис ёзувчиси Томас Маннинг «Юсуф ва унинг оғалари» номли тетралогиясини, Ян Райниснинг шу номли драматик асарини кўрсатиш мумкин.

ХУСРАВ, ШИРИН, ФАРҲОД

Мени муҳаббат тарихларининг чинакам ҳаётӣй жиҳатлари қизиқтиради. Чунончи, ҳақиқатан тарихда Хусрав исмли подшоҳ ва унинг Ширин исмли севиқли хотини бўлганми ва ҳақиқатан ҳам Чиндан борган турк йигити Фарҳод ҳам Ширинни севиб қолганми, ё булар ҳаммаси буюк шоирларнинг ҳаёлот маҳсулими?

Тарих китобларида чиндан ҳам Эронда Хусрав исмли подшоҳ яшаб ўтгани ҳақида дараклар бор ва уни Хусрав II Парвиз деб улуғлаган эканлар. Парвиз дегани форсчада ғолиб, хушбахт, тантанали ҳаёт соҳиби деган маънони билдиради. Иккинчи Хусрав эканлигининг сабаби, илгари ҳам Эронда Хусрав исмли подшоҳ ўтган бўлиб, у 531–579 йилларда ҳукмдорлик қилган. Хусрав II Парвиз эса, маълумотларга қараганда, 590–628 йилларда ҳукмдорлик қилган, яъни унинг салтанати 38 йил давом этган. Аслан ўзи Сосонийлар сулоласидан бўлиб, Византия императорининг қизи Марямга уйланган, ўшанда Византиянинг шарқий ва жанубий вилоятлари Эронга қўшиб берилган эди. Хусрав Парвиз, Марямдан бир ўғил кўрган, отини Ширўй қўйганлар, баъзан Ширўя дейишади. Орадан йиллар ўтиб, Хусрав ўша даврнинг энг чиройли қизи Ширинни севиб қолган ва никоҳига олган. Бу ҳодиса саройда катта фожиалар келтириб чиқарган. Хусрав ва Шириннинг бу драматик муҳаббати халқ ичида афсона бўлиб кетган, сўнгра бу афсона буюк шоирларнинг бадиий асарларига сюжет бўлиб хизмат қилган.

Тоштарош Фарҳоднинг ҳам Эронни обод қилиш ишлари учун Чиндан келтирилгани ҳақиқатга тўғри келади.

Фирдавсий «Шоҳнома»да Хусрав шоҳ бўлишидан олдин отаси ширинда гарчи паҳлавон бўлса ҳам, нопок навқирон эди, деб таърифлайди:

Унга ер юзида дўст — Ширин эди,
Ширинда бор қалби яширин эди.
Жаҳонда бўлакни этмасди писанд,
Хаёлин ҳеч гўзал қилолмасди банд.

Фирдавсий ёш Хусравнинг Ширинга муҳаббатини нопоклик деб ҳисоблайди. Подшоҳ бўлганда у бир муддат Шириндан айру тушган ва бир кун овга чиққанда яна Ширинга дуч келиб, қизни ҳарамга олдирган эмиш. Агар овда учратмаса уни унутаркан («Шоҳнома»нинг ўзбекча нашридан шундай хулоса чиқади, асл нусхада балки ундай эмасдир). Китобхон бир оз ишонмайди: бор қалби Ширинда бўлган одам, шоҳ бўлгач, албатта уни саройга олдиради-да! Буни Хусравнинг айби деб бўладими? Шоирнинг ёзишича, бутун сарой аёллари Хусравнинг бу ишидан норози бўлган ва уни Шириндан айиштиш дардида бир заррин косани қонга тўлдириб Хусравга тутанмишлар, шоҳ «бу нима?» деса «ножинс қони бу» дептилар. Улар фюрс бўлмаган миллат вакилини «ножинс» деб камситганлар. Аччиқланган Хусрав косани қондан тозалатиб, қирмизи шароб билан тўлдиртиради ва: «Ширин қўлимда май тўла косадай бўлди, ранги ҳам, бўйи ҳам одамни мафтун қилади» дейди. Аммо Фирдавсий Хусравнинг биринчи хотини — Рум қайсарининг қизи Марямни таҳарлаб ўлдирилишини ҳам Ширинга юклайди. Бўлса бўлгандир, кундошлардан ҳар қанақа ақлсизликни кутиш мумкин. Шириннинг бу ҳаракатини оқламаган ҳолда ўз севгисини омон сақлаб қолиш учун ҳаёт-мамот жангига кирган ёш жувоннинг қалбини англаш мумкин. Муҳими шуки, Хусрав кейинчалик Ширин билан ўзининг 38 йиллик шоҳона ҳаётини бирга ўтказган ва Ширин учун қасрлар қурдирган, бунинг учун Рум, Бағдод, Ҳинд, Чин ва Аҳвон каби юртлардан юзлаб усталарни юртга келтирган (шу жумладан Фарҳодни ҳам келтирган бўлиши эҳтимолдан ҳеч узоқ эмас) ва булар унутилмас ҳодисалардир. Саройни олимлар, шоирлар, ҳофизлар билан тўлдиргани ҳам таҳсинга лойиқ ҳодисалардир ва бундай ишларни одатда муҳаббатсиз инсонлардан кутиш амри маҳолдир.

Фирдавсий тахминан 934—1020 йилларда яшаб ўтган ва 590—628 йиллар воқеасини қаламга олган, шоир яшаган даврда хус-

равлар даврининг тарихий манбалари ҳозиргига қараганда ҳали кўпроқ сақланганди, уларнинг аксарияти Фирдавсийнинг шахсий архивида бўлган, деб ўйлайман. Аммо тақдир тақозоси ва Фирдавсий, Маҳмуд Ғазнавийдан қўриқиб юртма-юрт қочиб юрган кезларида кўп ҳужжатлар йўқолиб кетган бўлиши мумкин. Ҳар неки бўлсин-бўлмасин, «Шоҳнома»да (аниқроғи, унинг ўзбекча нашрида) Шириннинг қайси қавмданлиги ва қаерлик экани айтилмаган. Бу нарса балки Фирдавсийнинг мақсади доирасида бўлмагандир ҳам. Чунки у фақат Эрон шоҳларининг жанговарлик ва яратувчанлик тарихини ёзмоқчи бўлган. Ишқ-муҳаббат тарихи унинг учун аҳамиятсиз эди. Бу ҳақда Низомий шундай фикр билдиради:

Сўйларкан ул ҳаким бу хуш достонни,
Ундан чиқаргандир ишқни, фиғонни...
Олтамишда муҳаббат, ишқ ҳаяжони
Титрата олмасди буюк бобони.

Шириннинг қаерлик ва қандай қиз эканини эса «Хусрав ва Ширин» достонидида илк бор шаҳзода Хусравнинг жаҳонгашта дўсти Шопур ҳикоя қилади:

Дарбанд денгизи¹нинг бир саҳмонида
Бир гўзал ўлка бор тоғлар ёнида.
Шаҳзода хотиндир унда ҳукмрон
Ёйилмиш қўшини Исфохонгача.
Аррон²дан бошланиб Арманга қадар
Унинг фармонида бўйин эгарлар...
Шамира номланур у кўркам хотин
Буюқдир маъноси бу гўзал отин.
Журъатда эрлардай ол сафда турур.
Буюк бўлгани-чун Маҳин Бонудур.

Шопурнинг таърифича, Маҳинбону бева экан, баҳор чоғи Муғонда, ёзда Арман тоғларида дам олиб, кузда Абхазлар юртига

¹ Дарбанд — Ҳозирги Тоғистоннинг порт шаҳри. Дарбанд денгизи дейилганда Каспий денгизи назарда тутилган.

² Аррон — Ҳозирги Озарбайжоннинг ғарбий қисмида жойлашган қадимий бир вилоятнинг номи, Арроннинг бошкенти Барда, кейинчалик Ганжа бўлган — Низомий тугилган шаҳар.

онга бораркан, қишда мўътадил ҳаволи Бардага келаркан. Бу ерда Маҳинбонунинг жияни, опасининг қизи истиқомат қиларкан.

У Маҳинбонунинг вакиласидир.
Гўё бир паридир, пари эмас, ой!
Қаҳрамон бир қиздир, бошда келағой!...
... Юзи насрин каби, ҳиди ҳам насрин,
Дудоғи шириндир, оти ҳам Ширин.
Уни жон атайди ҳар улуг шоир.

Демак, Низомий таърифига кўра, Ширин — Барда саройида Маҳинбонунинг вакили сифатида вилоятга раҳбарлик қилувчи асли доғистонлик қиз.

Буни ҳозирги замон тилига айлантирсак, Хусрав — Эрон шаҳзодаси, Маҳинбону — Арманистон, Абхазистон ва Озарбайжонни қўл остида тутувчи Доғистон маликаси. Ширин — Маҳинбонунинг жияни, яъни опасининг қизи, айти чогда Озарбайжондаги вакиласи, ўринбосари, яъни тахт вориси, Маҳинбонудан кейин тахтга ўтиражак маликадир. Бир тарафдан гўзал, иккинчи тарафдан қаҳрамон қиз.

Шундай бўлгач, икки мамлакатнинг тахт вориси, шоҳлар наслидан бўлган йигит ва қиз — Хусрав ва Ширин — нақллар ва ҳикоятлар асосида ҳам, ҳаётда ҳам бир-бирларини севиб қолишлари мутлақо табиийдир. Уларни кўриштириш йўллари эса ҳар шоирда ҳар хилдир.

Низомийда Хусрав — подшоҳ Хўрмузнинг худодан тилаб-тилаб олган биргина эрка ва кўркам ўғли эди. Болаликда бутун сарой аҳли у ёқда турсин, бир бор кўрган ҳар қандай одам севиб қоларди. Саройда унга Бузургумид исмли бир доно ва оқил киши таълим беради, шаҳзодаларга бериладиган жанговарлик таълимини олади. Ўсмирликда талтайиб кетиб, овга борган чоғларида ҳатто бир қишлоқнинг даласини отга бостириб пайҳон қилади, бир фақирнинг уйини зўрлик билан тортиб олиб эрталабгача жўралари билан кайфу сафо қилади ва бунинг учун отаси Хўрмуз томонидан жазоланади. Навқиронликда Шопур деган бир сарой мусаввири билан дўстлашади. Илк бор Ширин ҳақида ҳам жаҳонкезар мусаввир дўсти Шопурдан эшитади ва унинг мақтовла-

¹ Келағой — катта шол рўмол.

ри асосида қизни севиб қолади ва қандай бўлмасин ўзи билан яқинлаштиришни, дўстлаштиришни ўтиниб сўрайди. Шопур Ширинни топиш учун Арманга кетади. Бу орада Хусрав саройда ўзини шу қадар яхши тутадики, отаси ҳатто шу ёшида тахтини унга топшириш тўғрисида ўйлай бошлайди. Аммо бундан куйиб кетган сарой аҳллари уни отасига ёмон кўрсатиш кўйига тушадилар. Ҳатто Хусрав сени ўлдириб тахтни эгалламоқчи деган гапни тарқатадилар. Хўрмузнинг аччиғи келиб уни қаттиқ жазоламоқчи бўлиб юрганида, бу хабарни Бузургумид Хусравга етказади ва ҳозирча саройдан қочиб кетишни маслаҳат беради. Хусрав Ширинни кўргани Арманга қараб йўл олади. Шопурга келсак, у бу фаслда Ширин ўзининг бокира канизлари билан (гоҳида холаси Маҳинбону билан) Арман тоғларида дам олишини биларди.

У гўзаллар ёзнинг қайнар чоғлари
Маскан этардилар яшил тоғлари.

Шопур бир ой ичида шу ердаги бир калисога келиб жойлашади (Арманлар юрти насроний динида эканлигини ёдда тутиш керак.). Бир раҳбондан Шириннинг қайларда дам олишини суриштириб билади. У ерларга бориб навқирон ва келишган Хусравнинг расмини ишлайди ва қизлар ўтадиган йўлнинг бир чеккасига қўйиб кетади. Ширин уни кўради ва руҳига нотинчлик киради. Канизлар бундан хавотирга тушиб, расмини йўқ қиладилар. Ширин уни сўраса, девлар обқочди чоғи, расм йўқ, дейдилар ва бу ердан бошқа чаманга от сурадилар.

Шопур Хусравнинг бошқача йўсиндаги расмини ишлаб яна қизларнинг йўлига қўяди. Кечаги воқеа такрорланади. Шопур учинчи бор бу ишни такрорлагач, Ширинга кўринишга қарор қилади. Ширин ва Шопур танишадилар. Шопур Ширинга Хусрав ҳақида гапириб беради. Ширин Хусравни бир кўриш учун Мадоин саройига кетади. У ерда Хусрав отасидан қочиб кетганини эшитиб, Арманга қайтади. Арманга кетган Хусрав эса отаси вафот этганини эшитиб она шахрига қайтиб келиб, шоҳлик тахтига ўтиради. Хуллас, турли-туман воқеалардан сўнг Хусрав ва Ширин учрашадилар, ўртада ёшликка хос қизғин ва ширин суҳбатлар бошланади. Шириннинг холаси бундан хабар топиб уларнинг севгилари ҳалокат билан туташи мумкинлиги тўғрисида жиянини огоҳлантиради.

Ўқул кечаларнинг бирида яна Арманга келган Хусрав севгинисидан муродга етказишни сўрайди. Ширин эса, сен бу ерларда мен билан кайф қилиб юриб тахтингни қўлдан чиқарасан, ҳозир сен саройингга қайт ва давлат ишларини тартибга сол, келгусида мен сенинг ёрдамчинг бўлишга тайёрман, деб, уни муродга етказмайди. Хусрав йўқлигида чиндан ҳам лашкарбоши Баҳром Чўбина тахтни эгаллаб олганди. Хусрав Рум тарафга сафар қилади, Рум қайсари ундан қўрқиб тезлик билан унга тожу тахтини ҳамда қиз Марямни ҳам беради. Хусравнинг юраги Шириндан инжиган чоғи бўлгани учун, бу никоҳдан қочмайди. Константаняда (Истанбулнинг эски оти) мустаҳкам қўшин тўплаб, Баҳром Чўбина билан уруш қилади, уни енгиб янгитдан ўз тахтини эгаллайди. Бу ёқда Маҳинбону ҳам вафот этиб, Ширин тахтга ўтиради. Шундан сўнг Хусрав хотини Марямдан Ширинни саройга келтириш учун ижозат сўрайди. Марям рад этади:

Агар келса Ширин бу ерга бир он,
Бўйнимга иларман қора бир арқон...

Шунда Хусрав ишни яширинча олиб боришга киришади: Шо-иурни чақириб, Ширинга совчиликка юборади. Хусравнинг Марямга уйланганини эшитиб фиғони фалакка чиқиб юрган Ширин, албаттаки, Шопур билан бирга Хусравнинг ёнига боришга розилик бермайди. Хусравга шу гапини етказишни сўрайди:

Сенга лозим бўлсам, мард бўл, ўзинг кел,
Ўзганинг бошига юк юкламагил.
Овга арслон йигит келар йироқдан,
Ўзи келиб тутар овни овлоқдан.

Сўнгра у Шопурга кўнглидаги бир орзуси ҳақида ёзилиб қолади. Болаликдан тоғ сигирларининг сутини яхши кўришини, аммо у сутларни тоғдан шаҳарга олиб тушиш қийинлигини айтиб зорланади. Шунда Шопур унга Чинда Фарҳод исмли йигит билан бир устадан таълим олганини, Фарҳод муҳандис, санъаткор, теша устаси эканлигини, тошларга темир билан нақшлар ишлашини, у тоғдан шаҳаргача ариқ қазиб бериши мумкинлиги, у ариқдан сут оқизиб туширса бўлишини айтади.

Фарҳод Шириннинг юртига келтирилади. Фарҳод парда ортида туриб топшириқ бераётган Шириннинг овозини эшитган-

даёқ, хушдан кетиб қолади. Нима буюрганини ҳам билмайди, сўнг одамлардан суриштириб аниқлайди ва айтилган тоғдан бир ой ичида ариқ қазиб, сут оқизиб қўяди, қирғоқ деворларига Шириннинг расмини ишлайди. Ўзи Шириннинг дардида чўлларда оқ уриб юради. Бир куни Ширин Фарҳоднинг тоғдаги нақшларини кўргани келади. Улар шу ерда илк бор учрашадилар. Ширинга қайта эришолмай юрган Хусрав бу учрашув ҳақидаги хабарни эшитиб тинчини йўқотади ва Фарҳодни саройга келтиртиради. Уларнинг ўртасида кескин савол-жавоб бўлиб ўтади. Хусрав маънан ютқазади ва Фарҳодни Шириндан узоқлаштириш мақсадида унга яхши гапириб, Биҳистун деган тақиртоғдан шаҳарга бир йўл очиб берса, Ширин билан ўрталаридаги муҳаббатга қаршилиқ кўрсатмаслигини айтади. Фарҳод шартни қабул қилиб, тоғдан шаҳарга жуда тез йўл очишга киришади. Хусрав Шириндан айрилиши муқаррарлигини сезиб, сарой донишмандларидан бунинг олдини олиш учун нима қилиш кераклиги тўғрисида маслаҳат сўрайди. Улар бу ишда фақат ҳийла иш беришини айтадилар...

Фарҳод Биҳистун тоғидан шаҳарга йўл очишни тугаллашига бирор ҳафтalar қолган бир пайтда бир одам фарёд кўтариб унинг олдида келади ва Ширин вафот этганини айтиб йиғлайверади. Бунинг эшитган Фарҳод «Ширин! Ширин!» дея жон таслим қилади. Ширин уни катта хурмат-муҳаббат билан дафн қилдиради ва бошини мотамдан кўтармайди. Бу орада Хусрав, вақтдан фойдаланиб, гўё Шириннинг азасига ҳамдарддай бир мактуб йўллайди ва саройда Марям ҳам вафот этганини (аслида заҳарлаб ўлдирилган эди) билдириб, энди янги ҳаёт бошлашга даъват этади.

Улар оила қурадилар. Хусрав бундан кейин кўп яхши ишлар қилган бўлса-да, қарий бошлаган йилларида адолатсиз ишлар қилиб, кўпчиликнинг кўнглини қолдиради. Бу орада унинг Марямдан бўлган ўгли Ширўя улғайиб қолган эди. Аъёнлар Хусравга қарши Ширўя билан битим тузиб, Хусравни ўлдиришга эришадилар. Ширўя эса болалиқдан Ширинга ошиқ эди, энди унга уйланиш тараддудига тушади. Бунинг эшитган Ширин ўз жонига қасд қилади.

Навоийда, маълумки, Фарҳод бош қаҳрамон, Хусрав иккинчи даражали қаҳрамон. «Фарҳод ва Ширин»да Хусрав дostonининг учинчи қисмидагина пайдо бўлади. Навоий талқинида Фарҳод оддий наққош ва меъморгина эмас, айти чоғда Чин хоқонининг ўғлидир; саройда паҳлавон, кучли, зеҳни ўткир, тadbирли, адолатли йигит бўлиб улғайган. Бундан фахрланган хоқон Фарҳодга тахтини топширмоқчи бўлади. Аммо Фарҳод тождор бўлишга кўнмайди, дунё саёҳатиға чиқмоқчилигини айтади. Чиндан ҳам у узоқ сафарға отланади. Кўп юртларни кезади, бир лафза денгиз сафарида кемада Шопур билан танишади. Фарҳоднинг доим ҳазин юришини кўрган Шопур бунинг сабабини суриштиради. Шунда Фарҳод анча авваллари жаҳон кўзгусида бир қизни кўрганини, қалби ўшанга боғланганини, аммо у қиз кимлиги ва қаерданлигини, қайси юртнинг дурдонаси эканлигини билмаслигини айтади ва қизнинг ташқи аломатларини тасвирлаб беради. Шопур эса бу қизни арман юртида кўрганини, у ерда сув танқислиги ва шаҳар аҳли ҳам, Ширин ҳам тоғдаги булоқ сувларини шаҳарға тушириш борасида уч йилдан бери қийналиб ётишганини айтади. Улар Арманияға қараб йўл оладилар. Фарҳод Шопур билан ўша тоққа боради.

Етишдилар ул икки ошноваш
 Анга тегруки ул хайли жафокаш.
 Гуруҳи эрди дарду доғ ичинда,
 Ариғ қозмоққа шоғил тоғ ичинда.
 ... Икки юз хорабир илгида теша,
 Уриб ул теша тош узра ҳамиша.
 Ва лскин ўйла қоттиқ эрди хоро,
 Ки гар юз теша тегса бемадоро.
 ... Икки юз устод уч йил қилиб кин.
 Замонс тинмайин урмоққа метин.

Буни кўрган Фарҳод уларға ёрдам беришға қарор қилади. Бир темирчидан дам билан кўра олиб, белиға чарм фартук боғлаб, дам учини кўраға маҳкамлаб, ичига кўмир тўкиб, аланға олдириб, метин теша ва бир неча гурзи ва чархлар тайёрлаб, сўнг тоғдан ариқ қазишға киришади, тоғ тошларини шундай уриб йиқита бошлайдики, гурзи овози ўн йиғочгача (1 йиғоч — тахминан 1 км 200 метр, демак 12 км. дан) эшитилар эди. 200 тош

кесувчи уч йил қилган ишни бир ўзи бир кунда адо этади. Бунинг овозаси Маҳинбону ва Ширинларга бориб етади ва улар 400 қиз хизматчилари билан Фарҳоднинг ишини кўргани келадилар. Фарҳод ила Ширин бир-бирларини шу ерда кўрадилар. Фарҳод ҳушидан кетади.

Чу Фарҳод ул пари эрконин билди,
Чекиб ўтлуғ фиғон андоқ йиқилди
Ким, ул ҳолатда Ширин кўргач они,
Гумон қилди магарким чиқди жони.

Шу гумон билан Маҳинбону ила Ширин уни бир тахтага ётқизиб саройга олиб кетадилар ва тахтга қўядилар. У ерда Фарҳод ҳушига келади.

Фарҳод ила Ширин бир-бирларини шу қадар севадиларки, Ширинни кўрганда Фарҳод ҳушидан кетарди, Фарҳодни кўрганда Ширин.

Достоннинг 36-бобидан воқеага Хусрав Парвиз кириб келади.

Хусрав араб ва ажам мулкида даврон сураётган ҳукмдор. У ўзига муносиб бир жуфт топиш тўғрисида ўйлаб юрган чоғида Арман юртидаги Шириннинг гўзаллиги овозасини эшитади ва унга уйланишга қарор қилиб, Маҳинбону ҳузурига совчи юборади. Шириннинг рад жавобини эшитган Маҳинбону катта одобу тавозеъ ҳамда ҳар хил совғалар билан узрини айтиб, совчиларга рад жавобини беради. Хусрав Фарҳод ва Ширин ўртасидаги покиза муҳаббат таърифини эшитиб, Фарҳодни ўртадан олиб ташлашга киришади. Аввал Ширинлар юртига катта қўшин билан бостириб киради, аммо қўшин Фарҳоднинг тошларидан зарб еб йиқилавергач, юртига қайтади. Бузургумиддан Ширинга қандай эришиш мумкинлиги тўғрисида маслаҳат сўрайди. Устози унга макр-ҳийла йўлини тавсия қилади. Бир кўзбўямачи ҳийлагарни топиб, Фарҳоднинг олдига юборади. Ҳийлагар гўё ўзи ошиғу Хусравдан жабр чеккан одам сифатида Фарҳоднинг олдига йиглаб боради. Ҳикояни эшитган Фарҳод уни ўзига ўхшатиб юраги титратмага тушади ва ҳушини йўқотади. Бу дақиқадан фойдаланган ҳийлагар, ухлатувчи упа сепилган бир гулни ҳидлатиб ҳушига келмайдиган қилади ва Фарҳодни шу аҳволда банди қилиб Хусрав ҳузурига етказадилар. Хусрав Фарҳодни ҳушига келтиради ва ўрталарида кескин фикр олишуви бўлиб ўтади. Фарҳод Хусравнинг

ландагаларини бир чақага ҳам олмай, фикран уни эзиб ташлайди. Шу ҳолда уни ўлдирса, эл аро обрўйини йўқотажагини англаган Хусрав, Фарҳодни банддан бўшатиб юборади.

Фарҳод тоғдаги ишини давом эттиради. Шопур ёрдамида Ширин билан хат ёзишиб туради. Бунинг дараги яна Хусравга етади ва у яна Фарҳодни йўқ қилиш чорасини излайди. Бузургумид яна макр-ҳийла йўлини кўрсатади. Фарҳоднинг мактубини Ширинга ва Шириннинг мактубини Фарҳодга етказиб турган Шопурни Хусрав жосуслари бир дафъа қўлга оладилар ва Фарҳодга Армания Хусрав томонидан забт этилгани, Хусрав Ширинга уйлангани тўғрисида хабар етказадилар. Фарҳод бундан қаттиқ ларзага тушиб жон таслим этади. Хусрав саройида эса фитналар бошланиб, Шеруя уни ўлдиради ва Ширинга учрашиб, сени кўпдан севардим, шунинг учун отамни ўлдирдим, дея уйланиш таклифини етказди. Ширин эса Фарҳод сўнгагини Арманиядан келтириб, уни кучоқлаб жисмига жон киргазди, тўғрироғи, жисмини жисмига теккизганда ўз руҳини ҳам унинг руҳига етказди.

Нозим Ҳикматнинг Фарҳод ва Ширини Навоий қаҳрамонларига яқинроқ. Фақат унда Маҳинбону Маҳманабону деб олинган ва у Салимшоҳнинг қизи деб таърифланган, Ширин ўша-ўша: опасининг қизи ва тахт вориси. Маҳманабону Ширинни жуда қаттиқ яхши кўради. Бир асно Ширин касал бўлиб ётганда унга ачиниб ўз чиройини беради. Аммо ҳукмдор сифатида жуда шафқатсиз аёл. У шундоғам оч-ялангоч эл зиммасига тогдан қасрга ариқ очиб, сув оқизишни юклайди. Фарҳод эса асосан наққош бўлиб, Шириннинг қасрига унинг нақшини солади. Бу нақш бутун шаҳарга овоза бўлиб кетганда Маҳманабону ва Ширин нақшнинг ҳамда Фарҳоднинг ўзини кўргани келишади. Иккови ҳам Фарҳодни севиб қолади. Фарҳод эса, табиийки, Ширинни севади. Шунда Маҳманабону илк бор ўз чиройини Ширинга берганига афсусланади. Фарҳод билан Ширин ишқ тақозоси билан бирга саройдан қочишади. Аммо ҳукмдорнинг сарбозлари уларни тутиб келади. Хола жиянини сўроққа тутиб нега қочганини суриштиради. У Фарҳодни қаттиқ севишини айтади. Мен хунук, сен чиройли бўлсанг, айтили вақтда Фарҳодни севсанг, менга чиройингни берарминдиг, дейди у. Ширин, бермасдим, деб жавоб қайтаради. Маҳманабону, мен ҳам Фарҳодни севаман, деб айтолмайди. Тахт қонун-қоидаларига кўра, «мен сени қамаб қўяман, Фарҳодни

ўлдирмайман, аммо жазолайман», дейди у. Фарҳодни сўроққа тутганда, у ҳам Ширинни севишини айтади ва унинг қўлини сўрайди. Аммо бунинг шартин бор, дейди Маҳманабону ва шаҳар сувга зорлигини, агар у тоғдан шаҳарга сув оқизиб келтиролса Ширинни беришини айтади. Фарҳод рози бўлади. Аммо бу иш 20 йилга чўзилиши мумкин, дейди ҳукмдор. Розиман, дейди Фарҳод. Сўнгра у Навоийдагидек метин гурзи ва чўкичлар ясаб, тоғни қўпориб, ариқ оча бошлайди. Орадан ўн йил ўтганда Ширин унинг олдига йиғлаб келади. Қўй бу ишни, юр, бирга қочайлик, менинг кута-кута юрагим адоий тамом бўлди, дейди. Йўқ, дейди Фарҳод, бутун эл минг хил касалга чалиниб, сув ўрнига ариқдаги йирингни ичиб қирилиб ётса, биз иккимиз бахтли бўла оламизми? Яна сабр қил, шаҳарга сувни олиб келгач, бахтли ҳаёт қурамиз, дейди Фарҳод. Ширин эса: Мени яна йилларча кўрмайсан. Манглайимдаги чизиқлар кўзларимнинг ва дудоқларимнинг ёнларига тушади. Мен қариб қоламан. Ўшанда шаҳарга сув оқиб, иккимиз қовушган пайтимизда менинг юзимга аламсиз қарай оласанми? — деб сўрайди. Сен менинг учун ҳаммавақт... — дейди Фарҳод.

— Яхши... индама... ишондим, сени Оллоҳга топширдим, Фарҳодим... мен кутишни, қамоқдаги эрнинг хотини каби, бир аскарнинг онаси каби кутишимни биламан, — дейди Ширин. Фарҳод қўлга гурзисини олиб тоғни ура бошлайди. Халқ эса: Ур, Фарҳод уста, ур. Темиртоғнинг суви тезоқар бўлади, тўлдир ҳавзаларимизни тўлдир. Ур, Фарҳод устанинг гурзиси, ур, деб ҳайқиради.

Мен бу қиёсий кузатувлардан шунга амин бўлдимки, Фарҳод, Ширин ва Хусравнинг муҳаббат тарихлари эрамизнинг 590 — 628 йиллари орасида юз берган, Хусрав ва Ширин тахт ворислари бўлганлар, Фарҳод, Навоий айтганидай шоҳликни истамаган, санъаткор наққош, тоштарош, паҳлавон йигит бўлган, Шириннинг муҳаббатини қозонган, аммо ҳукмдорларнинг тазйиқи ва макри, ичи қоралиги туфайли муродига етолмаган, ўлдирилган. Хусрав қанчалик улуғланмасин, барибир Фарҳод, элсеварлиги билан, эл бахтини ўз бахтидан устун қўйиши билан ўқувчи қўнглидан кетмайди. Фарҳод жаҳон адабиётининг қиёси йўқ, тенгсиз қаҳрамонларидан биридир. Ҳаётда ҳам шундай бўлган, деб ўйлайман.

ЛАЙЛИ билан МАЖНУН

Лайли ва Мажнуннинг покиза, аммо абадиян яраланган муҳаббатини биз ҳаммамиз болаликдан эшитганмиз ва воқеа тафсилотини яхши биламиз.

Улар ўн яшарлигидан бир мактаб, бир синфда ўқишган ўсмирлар эди.

12–14 ёшларида бир-бирларини қаттиқ севиб қолишган. Боланинг оти Қайс, қизнинг оти Лайли эди («лайли» деган сўз арабчада «тун» маъносини

билдиради). Айниқса, Қайснинг муҳаббати чек-чегарасиз бўлгани, Лайлини кўрганда эсини йўқотар даражада ҳамма нарсани унутиши сабабли, уни олдин синфдошлари, кейин ҳамма «Мажнун», яъни «Телба», «Жинни» деб атаёт бошлаганди. Улар иккаласи ҳам Омирийлар уруғидан эдилар. Қайснинг отаси Лайлиларникига совчи бўлиб боради, аммо Лайлининг отаси рад жавоби беради ва тез орада Ибн Салом деган бошқа бир бойваччага қизини узатиб юборади. Мажнун саҳроларга бош олиб кетади, йиртқич ҳайвонлар орасида юрак яраларини ифодаловчи ғамгин шеърлар ёзиб юради. Лайли ҳам бой эрининг уйида ўзини зиндонга тушгандай ҳис қилиб, кўнгилсиз ва бахтсиз ҳаёт кечиради ва ниҳоят вафот этади. Бундан хабар топган, қоқ суяк Мажнун Лайлининг мазорига келиб, қабрини қучганча жон беради. Уни ҳам Лайлининг ёнига дафн этадилар.

Асосий воқеа ана шу.

Аммо гап фақат шугина бўлсайди... Гап бу муҳаббатнинг софлиги, таъмасизлиги, фидойилиги... социал тенгсизлик, сохта ғурур ва ақидапарастликнинг қурбони бўлганлигидадир.

Келинг, Лайли-Мажнун ҳаётининг манзараларини кўздан кечирайлик.

Низомийнинг тасвирлашича, Лайли дур сингари кўзларни қамаштирувчи гўзалликка эга, чиройли ва ақлли, қўғирчоқдай ясанган, тўлган ойдай ёруғ, ингичка сарв каби келишган, бир лаҳзалик назари билан кўнгилни яраловчи, кўзларидаги маъсум ғизол ҳадиклари билан ер юзидаги ҳукмдорларни ҳам тупроққа қорадиган, тун кокиллари орасида қолган юзлари ёғду сочар, гўё қарғанинг човутига тушган қуёшга ўхшарди, ширинлигини яширган асал бўйли оғизчасига сал-пал кўринадиган майин тукчалар соя солганди. Отаси Лайлини ва оиласининг нуфузини кўз қорачўғидай ва балки, тумордай эҳтиётлаб сақларди.

Қайс эса, Араб еридаги бир неча қабиланинг бошлиғи, бадавлат бир кишининг йиллар бўйи Оллоҳдан тилаб олган биргина ўғли, ота-она кўзининг оқу қораси эди. Қизил гул ғунчасига ўхшарди, йўқ, гул эмас, сеҳрли ўтга ўхшарди. Шундай бир дур эдики, унда тун ва кун алмашилиб турарди. Кўрсатилган меҳр — яхшиликлар, Қайсда муҳаббат ва саботни мустаҳкамлаб борарди. Ҳам она, ҳам энагасининг нилий сутларини эмиб, бутун вужуди ғоят завқли туйғулар билан тўлганди. Уни бешитида кўрганлар, сут ва асал қўшилибди бу болада, бу болада ҳавас кўп, чиндан ҳам Қайс деса дегудай, дер эдилар. Араб тилида «қайс», «ўлчов» деган маънони «ҳавас» эса, бир қанча маънога эга бўлиб, «истеъдод» маъносини ҳам билдиради. Яъни унга «истеъдод ўлчови» деб от қўйгандилар. Чиндан ҳам Қайс тенгдошлари орасида энг зеҳни ўткири эди, энг истеъдодли бола эди. Сочлари жингалак, ҳаракатлари жозибаси, шамолда чайқалаётган ўту лолага ўхшарди. Ўн ёшида унинг кўркама ва ажойиблиги афсона бўлиб кетганди. Кўрган одам болага соғлиқ тилар, «Илоҳо, кўз тегмасин» дер эди. Муаллимининг энг севиқли шогирди, илмда ҳам, яхшиликда ҳам, интизомда ҳам энг аъло ўқувчи эди. Синфларига Лайли қўшилди-ю, Қайс тамом ўзгарди...

Улар бир-бирларини севиб қолдилар. Муҳаббатнинг куч-қудратидан бир неча кунда Қайснинг ранги сомондек сарғайиб кетди. Уларнинг хўрсиниқлари осмонларга етгудай эди. Юраклари қўш тигли ханжар билан тилинганга ўхшарди. Уларда ҳаловат деган нарса қолмади, кўкраклари изтиробларга тўлиб кетди. Синфдошлар аввал пичир-пичир билан, кейин очикчасига уларни таъқиб эта бошладилар. Ўрталаридаги махфий сир кўчалар ва ҳовлиларда овоза бўлиб кетди.

Лайли индамасди, Қайс эди соқов,
Аммо сир оламга ёйилди дарров.

Лайлининг кокиллари Қайснинг юрагини ҳам ўриб кетгандай, Қайс ўз ҳаяжонини яширгани билан, тилсиз нигоҳлари ҳолини ошкор этар эди. Шўрлик, севги тузоғидан қутулолмай, усиз яшолмас, нафас ололмасди. Жарлик ёқасига чопиб келиб қолган отлиқдай, ҳалок бўлажагини олдиндан ҳис қилар, ўзини тўхта-толмасди. «Лайли! Лайли!» — деб такрорлашдан тинмас, бошқа исмлар, бошқа сўзларни унутганди.

Бир тоғнинг ёнбағри Нажд деб ном олган, Лайлилар хонадо-ни қадимдан шу ерда истиқомат қиларди. Қайс борлигини эгаллаб олган севгидан савдойи бўлиб қолган, шу ерларда тентираб, Лайлилар чодирининг атрофида юрар, унинг шарпасини узоқларда кўриб қолгудай бўлса, горларда маёт бўлиб рақсга тушар, қарсак чалиб, қўшиқлар айтиб, баъзида у ён — бу ён югуриб юрарди.

О, шамол, Лайлининг олдига югур,
Ипак сочларини сийпала бир қур...

Менга севгилимнинг хуш бўйин келтир
Ва ўлган жонимни қайта тирилтир.

Айтки: «Ёқмасайди ишқ ўти мени,
Излатмасди ҳасрат оқими сени.

Сен менинг бахтимсан, кулфатим, ғамим,
Қалбим жароҳати ҳамда малҳамим, —

дея елларга ёлворарди.

Ана шундай воқеалардан кейин одамлар уни масхаралаб «Мажнун» («Жинни») дея чақира бошлагандилар. Мажнун Лайлини яна бир марта кўриш учун саҳарлаб чодир томон кетар, чунки бу пайтда, одатга кўра, эшик хизматини ўтовчи парда қия очиб қўйиларди. Севишганлар узоқдан докадай бўзариб, тошдай қотиб, бир-бирларига қарардилар.

Бир куни Мажнун Лайлининг кўчасида ўтирган итни қўлига олди, кўзларига термилиб, ўпиб, қучиб, силаб, гул сувидан шарбатлар ичира бошлади. Бир йўловчи унга дедики:

— Эй Мажнун, эй телба, ит ахир ҳаром нарсаларни ейди, ўзининг ҳаром жойларини ялайди, итдан ҳам ифлос жонивор йуқ оламда, билмайсанми?

— Эй тентак, — деди унга жавобан Мажнун, — ўз вужудинг ғоваклигини биласанми сен? Бу ит Лайло уйининг қоровули. Менинг вафоли дўстим. Бунинг бир тола жунини арслонга ҳам алишмайман! Қани, дамингни чиқармай, бу ердан даф бўл-чи!

Яна бир куни Лайлилар маҳалласида кечаси осмондаги юлдузларга қараб, уларга ҳасрат қиларкан, бир ўткинчи йигит дедик:

— Ҳей Мажнун, юлдузларга термилиб нима қиласан? Ана, Лайлининг деразаси, чироги ёниб турибди, чақир уни, ўзи билан гаплашавер.

— Бу юлдузларга Лайли ҳам қараган, унинг назари тушган юлдузларга қараш бахти менга кифоя, — деб жавоб берди Мажнун.

Аммо тақдир ҳатто шунингдай оддий, камтарин муносабатларни ҳам уларга кўп кўриб, ораларига айрилиқ азобини солди.

Қайснинг отаси ўғлининг ҳолидан безовта бўлиб, Лайлилар хонадонига совчи бўлиб боради, аммо Лайлининг отаси: «Ўғлинг мажнун, яъни жинни, сен олдин унга дам солдир, рўза туттир, ўғлингни тузат, кейин ўйлашиб кўрамиз, ҳозир қизимни ўғлингга беролмайман» деб жавоб беради. Шундан кейин Мажнуннинг отаси, ўғлим зора тузалса, деб уни Каъбага олиб кетади. Йўлда ва Каъбада унга кўп насиҳатлар қилади. Бахтли бўламан, десанг, муҳаббатингни унут, дейди. Мажнун эса, бутун қувватимнинг манбаи муҳаббат, муҳаббатим ўлса, мен ҳам ўламан, деб йиглар эди.

Ё Оллоҳ, руҳимни ўлдирсанг ўлдир,
Фақат муҳаббатдан маҳрум этма.
Майли, изтиробларимни чўзсанг чўз,
Фақат яна Лайлининг юзини кўрсат.
Қилдай озиб-тўзиб кетсам ҳам майли,
Фақат Лайли умрбод бахтли бўлсин.
Майли, шамдай эриб, оқиб битсам ҳам,
Соғинчларим ортиб кетса ҳам,
Йилдан йилга ўссин, кучайсин.
Ғолиб бўлсин донм муҳаббат, —

деб илтижо қилар эди.

Ота-ўғил уйга қайтдилар. Бу ёқда эса, Лайлини Бани Асад қабиласининг бошлиғи Ибн Саломга унаштирмоқда эдилар.

Фузулий Ибн Саломнинг совға-саломларини шундай таъриф-тайди:

Никоҳ учун етарли мол жўнатди,
Шартлашилган ҳамма нарсани юборди.
Минг заррин ковуш: мисрий, ироқий, хижозий ва ҳоказо;
Бир-биридан келишган ҳарир ва нозик либосли
Минг жория ва ғулом (хизматчи қиз ва йигитлар);
Новвот ва қанд ортилган,
Туки гунафшаю териси оқ мингта ургочи туя;
Минг табла (хурмача) сурмаю анбар мушк;
Юз юк қуруқ ва ҳўл мева каби
Никоҳ учун керак-яроқлар
Лайлининг нақд жони эвазига равона қилинди;
Лайли бу жафодаг оғоҳ бўлиб,
Умидининг кўзига тупроқ тўлди,
Мақсудининг ниҳоли баҳор фаслида
Хазон каби япроқларини тўкди.

Бундан хабар топган Мажнун Лайлига шундай бир гинали хат билан мурожаат этади:

Файр ила ҳар дам надур сайри гулистон этдигинг?
Базм эдиб, хилват қилиб, юз лутфу эҳсон этдигинг?
Аҳд бунёдин, мурувватдурму, вайрон этдигинг?
Қани, эй золим, бизим-ла аҳду паймон этдигинг?!

...Файра солиб меҳринги биздан совутдинг оқибат,
Тарки меҳр этдинг, тарийқи зулм тутдинг оқибат,
Аҳдлар, паймонлар этмишдик, унутдинг оқибат,
Қани, эй золим, бизим-ла аҳду паймон этдигинг?

Журмимиз нўлдики, биздан айладинг безорлиқ?
Биз гаминг чекдик, сан этдинг ўзгая ғамхорлиқ,
Сизда одат бумидур? Бўйла ўлурму ёрлиқ?
Қани, эй золим, бизим-ла аҳду паймон этдигинг?

Бунга жавобан Лайли замондан ва бошига тушган савдолардан шикоят қилиб, Мажнунга шу мазмунда мактуб жўнатади:

Гирибон ўлди расволик алила чок домон ҳам,
Манга расволиғимда дўстлар таън этди, душман ҳам.
Рахи ишқ ичра жон қилдим гирифтори бало тан ҳам,
Бу етмазмики, бир дард орттиурсан дардима сен ҳам?

Агар тутсам ғамим элдан ниҳон, сабру қарорим йўх,
Ва гар шарҳи ғами пинҳоним этсам, ғамгусорим йўх,
Асири банди зиндонам, алимда ихтиёрим йўх,
Бу етмазмики, бир дард орттиурсан дардима сен ҳам?

Мажнун саҳроларга бош олиб кетиб, йиртқич ҳайвонлар ичида яшайди.

Воқеанинг шу ери эртақларга ўхшайди. Аммо Низомий бу ҳақиқатлигига ишора қилиб бир нақл келтиради.

Бир замон Марв ҳукмдори ваҳший кўппаклар боқаркан: йиртқич, иблисдан баттар ёвуз, бир сакрашда туяни ҳам йиқитадиган даҳшатли итлар. Кимда-ким аччигини келтирса, шоҳ уни шу итларга ташлатаркан ва итлар уни парчалаб ташларканлар. Шоҳнинг узоқни кўрадиган ақлли бир хизматчиси ҳеч кимга билдирмай шу кўппакларга доим овқат бериб тураркан ва итлар шу хизматчи билан дўстлашиб қолган эканлар. Бир куни шоҳ шу хизматчисидан ҳам аччиқланиб, итларга ташлатибди. Аммо итлар унга тегмай, атрофида айланиб, меҳрибонлик билан ингиллашиб, бирга ухлашибди. Шоҳ эса кечаси ёмон туш кўриб, буни хизматчига ноҳақ жазо берганлигидан топиб, бир фуқаросини хизматчининг суякларини териб кел, ҳурматини жойига қўйиб кўмамиз, депти. Фуқаро хизматчини тирик кўриб, уни шоҳ ёнига бошлаб келибди. Шоҳнинг ажабланганини кўрган хизматчи воқеа тафсилотларини айтиб берибди.

Низомий, Мажнун ҳам бор-йўгини сарфлаб, ҳайвонларни илгаритдан боқиб юрганини таъкидлайди.

Саҳрога Мажнуннинг олдида қариндошлар келиб туришарди. Бир сафар яқинлари унга:

«Лайли чиройли эмас, қоп-қора, ориқ, хунук.
Атрофимизда не-не гўзаллар бор.
Беш-ўнтасини кўрсатайлик,
Бирини танла, оберамиз». —

дедилар.

Мажнун уларга:

«Сиз кўрган, ўйлаган ҳаёт бошқадир,
Мен севган, қуйлаган ҳаёт бошқадир», —

тасни.

У ёқда Лайлини ҳам бир куни халифа ўз ҳузурига чақиртирди.

Халифа сўради: — Сенмисан Лайло?
Дардга йўлиқтирган Қайсни бедаво?
Қани телба қилар гўзалликларинг?
Бошқа гўзаллардан афзалликларинг, —

деб таъна қилди.

Лайло дер: — Сасингиз кўтарманг, бас, сиз!
Чунки халифасиз, Мажнун эмассиз!
Қайснинг кўзларининг нури йўқ сизда,
Самовий ҳолат йўқ юрагингизда!

Бир куни ҳаким Мажнунни даволаш учун ундан қон олмоқ-
чи бўлди. Қўлида нашта, Мажнунни боғлаттирди. Шунда Маж-
нун дод солиб юборди.

Жарроҳ:

— Сен шердан ҳам кўрқмасдинг,
Нега шу наштадан кўрқасан? —

деб сўради.

Мажнун деди: — Таним Лайлога тўла —
Лайлога айланган таним бир йўла!
Эй жарроҳ, сен менга урганда нашта,
Кўрқаман, Лайлога етгай деб зарар.

Лайли вафот этганда йўлда бир киши Мажнундан сўради:

— Исминг нима? — Лайло! — Лайло ўлмадимми? — Йўқ, Лайло
менда. Қалбимда. Мен Лайломан!

Ана шундай Лайли ва Мажнун ҳикоятлари. Аммо булар бари
адабий ҳаёлот маҳсуллари эмасми? Улар ҳаётда чиндан яшаб
ўтган инсонлар эдими?

Ҳа, улар ҳаётда яшаб ўтган инсонлар эди. Улар ҳақида илк
бор хабар ёзиб қолдирган тарихий-адабий китоблар IX ва X аср-
ларга оиддир.

Туғилган йили аниқланмаган, аммо ҳ.276/м.889 йилда вафот этган ёзувчи Ибн Қутайба ўзининг «Китоб аш-шеър» номли асарида, ҳ.356/м.967 йилда вафот этган Абу-л-Фараж Исфахоний «Китоб ал-огоний» асарида Мажнун (Қайс ибн Мулаввах) исми шоир ёзиб қолдирган шеърлар ҳақида маълумот қолдиришган. XI аср ўрталарида форс саёҳатчиси Носир Хусравга бадавийлар Арабистоннинг Тоифга яқин бир ерида бир сарой қолдиқларини кўрсатиб, Лайли ўша ерда яшаганини айтишган экан. «Лайли ва Мажнун ҳикояси фавқулодда ажойибдир», деб ёзади Носир Хусрав ўзининг «Сафарнома» асарида. Ҳали-ҳануз Арабистонга борган саёҳатчиларга бадавийлар Ал-Мулаввах ўғли амир Қайс ҳақидаги ривоятни гапириб беришни яхши кўришар экан. Аммо арабларда ана шу ривоят ва тарихий қайдлардан ўзга, Лайли ва Мажнун ҳақида катта асарлар йўқ. Биринчи бўлиб улар ҳақида Озарбайжонда Низомий, Ҳиндистонда Деҳлавий, Ўрта Осиёда Жомий форс тилида дoston яратдилар. Ўрта Осиёда Сухайлий ва Навоий ўзбек тилида, яна Озарбайжонда Фузулий озари тилида дoston битдилар ва ҳоказо. Овруполиклар ўзлари-ча, жаҳонда «Ромео ва Жульетта»дек қайғули қисса йўқ, деб юрардилар. Шарқнинг Ромео ва Жульеттадан хабари йўқ эди, Фарбнинг Лайли ва Мажнундан. Кейин маълум бўлишича, Лайли ва Мажнун Ромео ва Жульеттадан машҳурроқ экан.

Руслар ўтган асрнинг 70-йилларида «Бутун дунё адабиёти» рукни билан 400 жилдлик асарларни нашр этишди. Шулар орасида Ўрта асрлар араб шеърляти ҳам бор. Москвада 1975 йилда чиқарилган ана шу китобга Мажнун ёзиб қолдирган ва чет элларда бир неча бор нашр этилган 71 та шеър киритилган ва Мажнуннинг тахминан 700 йилда вафот этгани кўрсатилган.

Сўзимизни Мажнуннинг бир ғазалидан икки байт ила якунлаймиз:

Тошни мендай қийнасалар, парчаланиб кум бўларди,
Елни мендай қийнасалар, тоғлар аро гум бўларди.

Муҳаббатдан, бу даҳшатли азоблардан қочай қандоқ?
Парчаланиб битди жисмим, суякларда ҳамон ингроқ.

Шлова:

Аветик Исаакян талқинида Лайли ва Мажнун

Бир кун Мажнун мудроқ босиб, кўрди тушда Лайлини,
Чин юракдан севиб қолди, берди кўнгил майлини.

— Она! Нана! Бошгинамни қўяр бўлсам ёстиққа,
Жаннатда хур қиз кўраман, кўзим ёшланар жиққа.

Она! Нана! Оқ сутингга рози бўлгин, онажон!
Жаҳон кезиб мен Лайлини топмасам, тинчимас жон! —

Қурол олиб, дуо тилаб, чўкди Мажнун эгиб бош.
Она рози бўлди силаб, кўзларидан оқди ёш.

Мажнун кетди, йўл юрди,
Йўл юрса ҳам мўл юрди.
Шунда бир кун йўлда бирдан
Юраги гурзи урди.

Мингкўл булоқ ёнида
У тўхтаган онида
Тун ҳам тўхтади таққа.
Кўч қўнди Мингкўл тоққа.
Кўч тезда чодирларин ўрнатди Мингкўл тоққа...

Чодирда ухлар Лайли,
Тушда кўрди Мажнунни,
Кўрдию севиб қолди,
Севгандай Мажнун уни.

Ҳаммага ҳам қизил тонг
Ширин тушлар бахш этсин,
Лайлини уйғотгандай
Нури билан уйғотсин.

Лайли кўзасин олиб, сойлик томон югурди,
Мингкўл бўйида бирдан юраги гурзи урди.
Лайли Мажнунни кўрди, Мажнун Лайлини кўрди.
— Ҳей Мажнун, саломимни қабул айла! — дер Лайли.
Мажнун дер: — Минг бор салом, эй, сен, кўзимнинг нури,
қалбимнинг қўри, севиқлим Лайли...
Лайлига боқар Мажнун
Таққа тўхтаб.